

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÂSÂR Akademik Dinî Araştırmalar Dergisi

• Cilt/Volume: 1 • Sayı/Number: 3 • Ekim/October 2023 • e-ISSN 2822-2172

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Ebü'l-Berekât en-Neseî'nin (ö. 710/1310) "Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl" Adlı Eserinde Âyetler Arasındaki Münâsebet

The Relationship Between the Verses in Abu'l-Barakat al-Nasafi's Work Named "Medâriku't-Tanzîl va Hakâiku't-Ta'vîl"

Mehmet Zeki SÜSLÜ *

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi / Received:	29.09.2023
Kabul Tarihi / Accepted:	05.10.2023
Yayın Tarihi / Published:	2023
Yayın Sezonu / Pub Date Season:	Ekim/October
Cilt / Volume: 1 • Sayı / Issue: 3 • Sayfa / Pages: 55-73	

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az üç hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği intihal raporu alınarak teyit edildi. This article has been reviewed by at least three referees. It was confirmed by receiving a plagiarism report that the article did not contain plagiarism.

Yayın Hakkı / Copyright©

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi tarafından yayımlanmıştır. Tüm hakları saklıdır. Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Theology, Erzincan, Turkey. All rights reserved.

* Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı (Orcid Id: 0000-0001-7703-1321)

Öz

Âyetler ve sûreler arasındaki münasebet ilmi, Kur'ân ilimleri arasında önemli bir yere sahiptir. Çünkü münasebet ilmi bir yandan Kur'ân'ın i'câzı ile doğrudan alakalı iken diğer yandan da âyetten kastedilen mananın anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Mezkûr ilim hakkında çalışma yapan müfessirler de bu ilmin önemi üzerinde ısrarla durmakta ve bu ilme yeteri kadar hassasiyet gösterilmediğinden yakınmaktadırlar. Kur'ân'ın i'câzı ile doğrudan ilişkisi sebebiyle özellikle dirayet tefsirlerinde ve Kur'ân ilimlerine dair yazılmış eserlerde âyetler ve sûreler arasındaki münasebetler açıklanmaya çalışılmıştır.

Söz konusu eserlerden biri de Ebü'l-Berekât en-Nesefî tarafından kaleme alınan "Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Tefsîr" isimli tefsirdir. Eserinde sûreler arasındaki münâsebate değinmeyen Nesefî, birçok âyetin öncesindeki veya sonrasındaki âyetle ilişkisini kurmaya gayret etmiştir. Bu çalışmamızda biz de Nesefî'nin âyetler arasında hangi yönlerden münasebetler kurduğunu misalleriyle ortaya koymaya çalıştık. Böylece hem Kur'ân ilimlerinin arasında önemli bir yeri haiz olan münâsebet ilmi hakkında ziyade bir malumatı ortaya koymayı hem de Nesefî gibi kıymetli bir müfessirin esrinde takip ettiği metodun özel bir yönünü belirlemeyi amaçladık.

Anahtar kelimeler:

Nesefî, Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Tefsîr, Münâsebet İlmi, İ'câzu'l-Kur'ân

Abstract

The science of the relationship between verses and surahs has an important place among the Quran sciences. The reason for this, on the one hand, the science of relationship is directly related to the I'jaz al-Qur'an, and on the other hand, it helps to understand the meaning of the verse. Commentators who work on the mentioned science also insist on the importance of this science and complain that not enough sensitivity is shown to this science. Due to its direct relationship with the I'jaz al-Qur'an, the relationships between verses and surahs have been tried to be explained, especially in the dirayah commentary and works written on the Qur'anic sciences.

One of the works in question is the commentary named " Madâriku't-Tanzîl va Hakâiku't-Ta'vîl" written by Abu'l-Barakat al-Nasafi. al-Nasafi (D. 710/1310), who did not mention the relationship between the surahs in his work, tried to establish a relationship between many verses and the verses before or after them. In this study, we tried to reveal with examples in which ways al-Nasafi established relationships between the verses. Thus, we aimed to reveal more information about the science of relationship, which has an important place among the Qur'anic sciences, and to determine a special aspect of the method followed by a valuable commentator like al-Nasafi in his work.

Keywords:

al-Nasafi, Medâriku't-Tanzîl va Hakâiku't-Ta'vîl, Science of Relationship, I'jaz al-Qur'an

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm'in birçok önemli evsafi arasında belki de en önemlisi onun Peygamberimizin kıyamete kadar devam edecek mucizesi olmasıdır. Zira Allah'ı sıfatlarıyla tanımak peygamberin davasında sadık olduğunu bilmeye; peygamberin sadakatini bilmek de mucizesini kabul etmeye bağlıdır. Bu sebeple Kur'ân'ın mucize oluşunu konu eden *Î'câzu'l-Kur'ân* ilmine gerek müfessirler gerekse de dil âlimleri tarafından azami derecede ihtimam gösterilmiştir.

Söz konusu ilimle ilgilenen âlimlerin büyük çoğunluğu Kur'ân'ın i'câzının beşer takatinin erişemeyeceği nazmı ve belagatinde olduğu kanaatine sahiptirler. Buna mebni özellikle dirayet esaslı tefsir yapan müfessirler, eserlerinde bir yandan Kur'ân'ın üstün belagatini ortaya koymaya çalışırken diğer yandan da Kur'ân âyetleri ve sûreleri arasındaki uyum ve insicamı izah etmeye gayret etmişlerdir. Böylece âyet ve sûreler arasındaki bağı belirlemeyi konu eden *Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Süver* ilmi Kur'ân ilimleri içerisinde kendine yer bulmuştur.

Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210)'nin Bakara Sûresi'ne dair şu ifadeleri, âyetler ve sûreler arasındaki münasebetin hem önemini hem de Kur'ân'ın i'câzı ile olan ilişkisini ortaya koymaktadır: *"Bu sûrenin nazımının incelikleri ve eşsiz tertibi hakkında kim düşünürse Kur'ân'ın lafızlarının fesahati ve manalarının şerefi açısından mucize olduğu gibi âyetlerinin nazmı ve tertibi açısından da mucize olduğunu anlar. Muhtemelen Kur'ân'ın üslubu açısından mucize olduğunu söyleyenler de bunu kastetmektedirler. Ne var ki müfessirlerin birçoğunun bu inceliklere değinmediklerini görmekteyim..."*¹ Çalışmamızın konusunu teşkil eden tefsirinde Nesefî de metodunu takip ettiği Zemahşerî (ö. 538/1144) ve Beydâvî (ö. 685/1286) tefsirlerinde olduğu gibi Kur'ân'ın i'câzını, dolayısıyla âyetlerin birbiriyle olan ilişkilerini yeri geldikçe izah etmektedir. Nesefî'nin *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil* adlı tefsirinin bu özelliğini misalleriyle ortaya koymadan önce konunun daha iyi anlaşılması için *Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Süver* ilmi hakkında genel bir malumat vermenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

1. Genel Hatlarıyla Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Süver İlmi

Kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilere göre söz konusu ilme ilk dikkat çeken Ebû Bekr en-Nîsâbü'rî (ö. 324/936) olmuştur. Kendisine bir âyet veya sûre okunduğu zaman o, *"Bu âyet niçin bu âyetin yanına konuldu?"*, *"Bu sûrenin bu sûrenin yanına konmasındaki hikmet nedir?"* gibi sorular sormaktaydı. Yine o, münâsebet ilmine vâkîf olmadıkları gerekçesiyle

¹ Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-Gayb /et-Tefsîri'l-Kebîr* (Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, 2003), XII, 125.

Bağdat ulemasını ayıplamaktaydı.² Nîsâbüri hakkında nakledilen bu haberden ve daha önce zikrettiğimiz Râzî'nin konuya dair ifadelerinden de anlaşılacağı üzere âlimler münasebet ilmîni önemi ve lüzumuna dair ortak bir kanaate sahiptirler ve mevzu bahis ilme yeterince ihtimam gösterilmemesinden yakınmaktadır.

Yine kaynaklarda İzzeddîn b. Abdisselâm (ö. 660/1262) tarafından bu ilme itiraz edildiği de nakledilmektedir. Ona göre münasebet güzel bir ilim olmasına rağmen onun güzelliği aynı konu hakkında olan ve başı ile sonu arasında irtibat olan bir kelimada söz konusu olur. Farklı sebeplerle gelen kelâmda ilişki kurmak zorlamadan ibarettir. Böyle bir kelimada ilişki kurulacak olsa bile bu ilişki zayıf bir irtibat olacaktır ki sözün en güzeli olan Kur'ân'da olması şöyle dursun güzel bir sözde dahi bundan sakınmak icap eder. Kur'ân âyetleri ve sûreleri yirmi üç sene zarfında farklı sebeplere mebni nâzil olduğuna göre bunlar arasında bir münasebetten bahsetmek mümkün değildir.

Ancak bu itiraz ulema tarafından kabul görmemiştir. Çünkü âyetler nüzulü itibariyle farklı zamanlar ve olaylara mebni gelmiş olsa dahi tertibinde bir hikmet vardır. Elimizdeki Mushaf, Levh-i Mahfuz'dakiyle bire bir aynıdır. Dolayısıyla âyet ve sûrelerin tertibi tevkîfidir. Ayrıca Kur'ân'ın nazmı ve üslubu onun i'câz yönlerindedir. Bu sebepten her şeyden evvel bir âyetin önceki âyetin tamamlayıcısı mı olduğuna yoksa müstakil bir âyet olduğuna bakmak, müstakil bir âyet ise öncesindeki âyetle münasebetinin ne olduğunu araştırmak gerekmektedir. Aynı şekilde her sûrenin öncesindeki sûre ile bağlantısını aramak gereklidir.³ Bununla birlikte âyetler ve sûreler arasında kurulan bağın zayıf olması, farklı sebep ve olaylar üzerine nâzil olmalarından değil, insanların anlayışlarından kaynaklanmaktadır. Bazıları âyetler ve sûreler arasında zayıf bağlantılar kurabilmekte iken, bazıları kuvvetli ve güzel bir münasebet veçhi bulabilmektedir.⁴

² Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdîr b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988), I, 62-63; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 2008), 630; Mehmet Faik Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, (Ankara: DİB Yayınları 2009), 34.

³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 63; Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hirbevî el-Bikâî, *Nazmu'd-Düer fî Tenâsübi'l-Âyât ve's-Süver*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye 1995), I, 6; es-Süyûtî, *el-İtkân*, 630-631. İzzeddîn b. Abdisselâm'ın itirazını ve itiraza karşı verilen bu cevabı naklettikten sonra Zerkeşî, söz konusu cevabın sûrelerin tertibinin tevkîfi olduğu görüşüne mebni söylendiğini ifade etmektedir ki, ona göre tercih edilen sûre tertibinin de âyet tertibi gibi tevkîfi oluşudur. Daha sonra birçok misaller vererek her sûrenin sonunun mushafta akabinde gelen sûrenin başı ile ilişkili olduğu ifade eden Zerkeşî şu cümleyi kullanır: "*Sûrelere nispetle aralarında münasebetin olduğu sabit olduğuna göre âyetler ve âyetlerin birbiriyle bağlantılı oluşu hakkında ne düşünürsün? Derinlemesine düşünülünce Kur'ân'ın tamamının bir kelime gibi olduğu ortaya çıkar*" Bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 63-66.

⁴ Cemâlüddîn Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Saîd b. Akîle el-Mekkî, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân fî Ulûmi'l-Kur'ân* (Riyad: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2011), VI, 299.

Âyetler arasındaki irtibat, sonraki âyetin önceki âyeti beyan etmesi, tekit etmesi, sonrakinin öncekinden bedel olması gibi açık bir irtibat olabilmektedir. Yine birbirine atfedilen âyetler arasında da atfin bir gereği olarak ortak bir nokta bulunması aradaki ilişkiyi kurmayı kolaylaştırmaktadır. Ancak bazen âyetler arasındaki münasebet gizli olabilmekte ve manevî karinelere ihtiyaç duyulabilmektedir. Bu hususta التتظير/*tanzir*, المضادة/*mudâdede*, الاستطراد/*istitrâd*, حسن التخلص/*husnü't-tehallüs*, الانتقال/*intikâl* ve حسن المطلب/*husnü'l-matlab* gibi başlıklar altında münasebet çeşitleri izah edilmiştir.⁵ Sûreler arasında münâsebet ise genellikle önceki sûrenin sonu ile sonraki sûrenin başı arasında veya önceki sûrenin muhtevasıyla sonraki sûrenin muhtevası arasında ilişkiler kurularak sağlanmaktadır.⁶ Bunun yanında sûrenin konusu ve ismi arasındaki uyum, sûrenin başı ile sonu arasındaki uyum da sureler arasındaki münasebetin konusu olarak değerlendirilmektedir.⁷

Çalışmamızın esasını teşkil eden Neseî Tefsiri'nde âyetler arasında gerek zahîrî olan ilişkiler gerekse de kapalı olan ilişkiler müfessir tarafından sıklıkla izah edilmektedir. Tefsirinin tamamında olduğu gibi âyetler arasındaki söz konusu ilişkileri açıklarken de Neseî'nin Zemahşerî'den etkilendiği açıkça görülmektedir. Bununla beraber Neseî âyetler arasındaki münâsebeti açıklamakta gösterdiği hassasiyeti sûreler arasındaki münâsebeti izah etmekte göstermemiştir. Bu sebepten çalışmamızı Neseî Tefsiri'nde âyetler arasındaki münâsebeti açıklamaya hasrettik.

2. Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl'de Âyetler Arası Münâsebet

Neseî, bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla yüze yakın âyetin tefsirinde âyetler arasındaki münâsebeti değinmiştir. Bunların içerisinde sonraki âyetin öncesini tekit etmesi veya beyan etmesi gibi aralarındaki bağlantının rahat kurulabildiği yerler olduğu gibi âyetler arasında daha derin bir düşünce ile kurulabilecek ilişkileri de açıklamıştır. O, âyetler arasındaki münâsebeti izah ederken daha çok ya لما harf-i şartıyla başlayan şart cümlelerini ya da ثم harf-i atfıyla başlayan cümleleri kullanmaktadır. Bunun yanında iki âyet arasındaki münâsebeti daha açık bir şekilde beyan ettiği وجه اتصاله بما قبله "Bu âyetin öncesiyle bağlantı veçhesi şudur" veya وجه ملاءمة مضمون هذه الآية بما قبله " Bu âyetin ifade ettiği mananın öncesiyle uygunluk veçhesi şudur" tabirlerini nadiren de olsa kullanmaktadır. Buna bir misal verecek olursak Neseî, فَإِذَا فَرَغْتَ فَانصَب "Öyleyse, bir işi bitirince diğerine giriş"⁸ âyetinin öncesindeki âyetlerle ilişkisini kurarken cümleye "Âyetin öncesiyle bağlantı veçhesi şudur:" tabirini kullanır. Daha sonra söz konusu münâsebeti şu şekilde açıklar: "Allah

⁵ Ali Galip Gezgin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb ile Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfilîğinin Kur'ân'ın Metin İçi Bağlamı Açısından Önemi" *SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/30 (2018), 12-13.

⁶ Zekeriya Pak, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Bilay Bilimsel Araştırma Yayınları 2020) 165-166.

⁷ Gezgin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb", 16.

⁸ el-İnşirâh 94/7.

peygamberimize geçmiş nimetlerini ve geleceğe dair vaatlerini sayınca onu şükre, ibadette çalışmaya ve ibadette yorulmaya, ibadetleri artarda yapmaya ve hiçbir vakti kulluktan hali bırakmamaya, bir ibadeti bitirince ardından bir diğerini getirmeye teşvik etti.”⁹

Müfessirimiz, münasebeti mukadder bir soru sorup bu soruyu cevaplamak suretiyle de ortaya koyabilmektedir. Aynı üslup Zemahşerî'nin tefsirinde de bulunmaktadır. Mesela Neseî, Zemahşerî gibi şu âyetin kendi içerisindeki münasebetini açıklarken bu metodu kullanmıştır: يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً / “Ey insanlar! Sizi bir tek nefsten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretilen Rabbinizden sakının. Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.”¹⁰ O, bu âyetin tefsiri esnasında şu soruyu yöneltmektedir: “Âyetin nazımın sağlam olması takva emrinden sonra takvaya sevk edecek şeyin getirilmesini gerektirir. Allah'ın insanları bir nefsten yaratması ve devamında zikrettiği tafsilat nasıl takvaya sevk eder?” Akabinde yönelttiği bu takdîrî suale şu cevabı vermektedir: “Çünkü insanların bir nefsten yaratılması Allah'ın yüce kudretine delalet eden şeylerdendir. Bu gibi bir şeye kâdir olan her şeye kâdirdir. Kudretinin altındakilerden biri de kâfir ve facirlâre azap etmektir. Bu hususta düşünmek ise cezalandırmaya gücü olandan sakınmaya ve azabından korkmaya sevk eder.” Neseî, Zemahşerî'den farklı olarak mezkûr soruya şu cevabı da vermektedir: “Yine bu ifade Allah'ın insanlara devamlı bir surette verdiği nimetlere delalet eder. Dolayısıyla insanların bu nimete nankörlük etmekte O'ndan sakınması gereklidir.”¹¹

Neseî'nin tefsirinde aralarındaki ilişkiyi beyan ettiği âyetleri ve kurduğu münasebetleri şu yönlerden incelememiz mümkündür:

2.1. Zıtlık İlişkisi

Zıtlık ilişkisi (tezat) belagat ilminde iki cümlenin birbirine atf harfiyle bağlanması (vasl) için gereken ortak noktalardan (câmi') biridir. Terim olarak tezat, bir mahalde birbirinin ardınca gelen (aynı anda bir mahalde bulunmaları mümkün olmayan) ve aralarında son derece muhalefetin olduğu iki vucûdî (mahiyetinde selbin/olumsuzluğun olmadığı) işin

⁹ Bu hususta verdiğimiz misal ve diğer misaller için bkz. Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye 1995) I, 108; I, 530; II, 246; II, 814; II, 817.

¹⁰ en-Nisâ 4/1.

¹¹ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidü't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, (Riyad: Mektebetü'l-Abikân 1998), II, 5; en-Neseî, *Medârik*, I, 229.

arasındaki tekabül şeklinde tanımlanmaktadır.¹² Kur'ân'da da aralarında zıtlık ilişkisi olan birçok âyet vardır. Nitekim birçok yerde rahmet âyetlerinin akabinde azap âyetleri zikredilir. Yine Kur'ân'ın bir âdeti olarak hükümler beyan edildikten sonra söz konusu hükümlerle amel etmeye sevk etsin diye va'd ve va'id ifade eden âyetler zikredilir.

Nesefî, tefsirinde iman ve küfrün; müminler ile kâfirlerin zikredildiği âyetler arasında genellikle zıtlık ilişkisi kurmaktadır. Mesela O, إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ "Gerçek şu ki, kâfir olanları (azap ile) korkutsan da korkutmasan da onlar için birdir; iman etmezler."¹³ âyetinin tefsirine başlarken bahse konu âyetin öncesindeki âyetlerle münasebetinin zıtlık ilişkisi olduğunu beyan eder. Ona göre Allah, dostlarını kendisine yaklaşıtrıcı sıfatlarıyla zikredince ve Kur'ân'ın onlar için hidayet olduğunu beyan edince akabinde bunun zıddı olan hidayetin kendilerine fayda vermediği asilerin zikrine başlamıştır.¹⁴ Söz konusu âyetler arasındaki zıtlık ilişkisi, imanın küfre; müminin kâfire zıt olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak bu zıtlık küfrün iman esaslarından birini inkâr etmek diye tanımlanması hâlinde söz konusu olabilir. Zira bu şekilde küfür vucûdî olabilmektedir. Aksi hâlde küfür imanın yokluğu olarak tanımlanırsa o hâlde aradaki tekâbü, tezat değil; iman vucûdî, küfür ademî olacağı için tekâbü'l-adem ve'l-meleke¹⁵ olacaktır.¹⁶

2.2. İstitrât

İstitrât lügatte süvarinin düşmana yenilmiş gibi görünerek düşmanından kaçması sonra atını yeniden düşman üzerine sürmesi suretiyle gerçekleştirdiği bir nevi savaş hilesidir.¹⁷ Belagat ilmine ait bir terim olarak ise bir maksada mebni getirilen kelamın arasında söz konusu maksat için getirilmemiş ama diğer kelamla bir türlü bağlantısı olan başka bir kelamı zikretmektir.¹⁸ Başka bir ifadeyle diğer bir kelamı gerektirecek şekilde kelamı sevk etmektir ki, diğer söz aslî maksatla değil, ârızî bir maksatla zikredilmiştir.¹⁹

¹² Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Meânî*, (İstanbul: Salâh Bilici Kitabevi Yayınları ty.), 239.

¹³ el-Bakara 2/6.

¹⁴ en-Nesefî, *Medârik*, I, 19. Bu hususta başka misaller için bkz. I, 328; I, 643; II, 166; II, 169-171; II, 599; II, 715.

¹⁵ Tekâbü dört kısımdır. Çünkü aralarında tekâbü olan iki şeyden her ikisi ya vucûdîdir ya da değildir. Her ikisi de vucûdî ise ya her biri diğerine kıyas edilerek anlaşılır ki o zaman aralarındaki tekâbüle *tedâyüf* adı verilir. Ya da iki vucûdî mütakâbilin anlaşılmasında birinin diğerine kıyası söz konusu değildir ki o zaman aralarındaki tekâbü *tezattır*. İki mütakâbiliden biri vucûdî diğeri ademî ise; şayet ademî olanda vucûdî olana da uygun bir mahalle itibar ediliyorsa o zaman buna *tekâbü'lü'l-adem ve'l-meleke* denmektedir. Aksi hâlde aralarındaki tekâbüle *tekâbü'lü's-selb ve'l-icâb* adı verilmektedir. Bkz. Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî el-Fârûkî, *Keşşâfu Istulâhâti'l-Fünûn*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1998), III, 547-548.

¹⁶ et-Teftâzânî, *Muhtasar*, 239.

¹⁷ Ebü'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1998), 110

¹⁸ et-Tehânevî, *Keşşâfu Istulâhâti'l-Fünûn*, III, 141.

¹⁹ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî, *Mu'cemu't-Ta'rifât*, (Kahire: Dâru'l-Fadîle ty.), 20; Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyât*, 110

Bu hususta Kur'ân'dan birçok misal verilmiştir. Neseî tefsirinde de konuya dair misaller bulmak mümkündür. Bu misallerden birini şu âyetin tefsirinde görebilmekteyiz: *يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ فَلْهُنَّ مَوَاقِيْتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجَّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأَتُوا* / *"Sana hilalleri sorarlar. De ki: 'Onlar, insanların ve hac vakitlerinin ölçüsüdür'. Evlere arkalarından girmeniz iyilik değildir; iyi kimse kötülükten sakınan kimsedir. Evlere kapılarından girin; Allah'tan sakının ki muradınıza erersiniz."*²⁰ Müfessirimizin âyet içindeki hilaller hakkında soru sormakla evlere arkadan girmenin iyilik olmadığı arasındaki ilişkiye dair beyanına göre Allah'ın her yaptığında bir hikmetin olduğu malum olmasına rağmen ayın bazen eksik bazen tam olmasındaki hikmet sorulunca sanki cevaben onlara *"Bu soruyu sormayı bırakın da hakikatte iyilik olmadığı hâlde sizin iyilik kabul ettiğiniz haslet hakkında düşünün"* denmiştir. Ayrıca ona göre söz konusu münasebetin istitrat yoluyla kurulması da mümkündür. Şöyle ki kelamdaki asıl maksat hilalin hac vakitlerinin ölçüsü olduğunu bildirmektir. Evlere arkadan girmek onların haçta yaptığı fiillerden olması dolayısıyla istitrat olarak söz konusu kelam zikredilmiştir. Yine bu iki münasebet veçhesi dışında evlere arkadan girmenin iyilik olmadığı ifadesi, onların hilaller ile ilgili sorularındaki hatalarının bir temsili olarak getirilmesi de müfessirimize göre ihtimal dâhilindedir. Yani bu soruyu soranın hâli kapısını bırakıp eve arkasından girmeye çalışmanın hâline benzetilmiştir.²¹

Neseî'nin şu âyet hakkındaki yorumunu âyetler arasındaki ilişkinin istitrat ile kurulmasına bir diğer misaldir: *وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَمِنْ كُلِّ* / *"İki deniz bir değildir. Birinin suyu tatlı ve kolay içimlidir; diğeri tuzlu ve acıdır. Her birinden taze et yersiniz; takındığınız süsler çıkarırsınız; Allah'ın lütfuyla rızık aramanız ve şükretmeniz için gemilerin onu yararak gittiğini görürsün."*²² Buna göre Allah tatlı ve tuzlu suyu, mümin ve kâfir için bir mesel olarak beyan etmektedir. Sonrasında iki denizin sıfatı ve o ikisine bağladığı nimet ve bağışından istitrat yolu üzere bahsetmektedir. Müfessirimize göre istitrat dışında şuna da ihtimal vardır: Allah mümin ve kâfiri iki denize benzetmiştir. Akabinde ise içerisinden balık ve inci çıkması ve gemilerin üzerinde ilerlemesi hususlarında tuzlu suyun tatlı sudan farkının olmaması dolayısıyla tuzlu suyun kâfirden üstün olduğunu beyan etmiştir. Hâlbuki kâfirden hiç fayda yoktur. Nitekim aynı minvalde Allah *ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ* / *"Sonra kalpleriniz yine katılaştı, taş gibi, hatta daha da katı oldu."* buyurduktan sonra *وَإِنَّ مِنَ الْجِبَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَسْقَى فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا* / *"Nitekim taşlar arasında kendisinden ırmaklar*

²⁰ el-Bakara 2/189.

²¹ en-Neseî, *Medârik*, I, 108.

²² Fâtır 35/12.

fişkuran vardır; yarılıp su çıkan vardır; Allah korkusundan yuvarlananlar vardır. Allah yaptıklarınızdan gâfil değildir" buyurmuştur.²³

Nesefî tefsirinde münasebetin istitrat yoluyla kurulduğu misallerden biri de şu âyetlerdir: *وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ وَفِصَالَهُ فِي غَامٍ أَنْ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ وَإِنْ جَاهَدَاكَ عَلَى أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ثُمَّ* / *"Biz insana, ana ve babasına karşı iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Annesi onu, güçsüzlükten güçsüzlüğe uğrayarak karnında taşıyordu. Çocuğun sütten kesilmesi iki yıl içinde olur. Bana ve ana babana şükret diye tavsiyede bulunmuşuzdur. Dönüş Bana'dır. Ey insanoğlu! Ana baba, seni, körü körüne Bana ortak koşman için zorlarlarsa, onlara itaat etme; dünya işlerinde onlarla güzel geçin; Bana yönelen kimsenin yoluna uy; sonunda dönüşünüz Bana'dır. O zaman, yaptıklarınızı size bildiririm."*²⁴ Nesefî'nin beyan ettiğine göre Allah, bu iki âyeti öncesindeki âyette zikredilen Hz. Lokman'ın vasiyetindeki şirkten nehyi te'kid için istitrat yolu üzere muterize cümle olarak getirmiştir. Dolayısıyla iki âyette şu mana ifade edilmektedir: *"Biz insana anne-babasına iyiliği tavsiye ettik ve şirkin çirkinliği dolayısıyla bu uğurda son derece gayret sarf etseler dahi onlara itaat etmemeyi emrettik."*²⁵

2.3. Husnü't-Tehallüs

Kur'ân âyetleri arasındaki münasebet yönlerinden bir diğeri husnü't-tehallüstür. Husnü't-tehallüs, başlangıçtaki kelimadan bir diğer kelama dinleyenin fark edemeyeceği kadar çabuk bir şekilde bir münasebet sebebiyle intikal etmektir.²⁶ Bu münasebet veçhi istitrat ile birbirine oldukça yakındır. Zira her iki üslupta da bir kelimadan diğerine geçiş söz konusudur. Ancak tehallüste istitradın aksine ilk kelama dönüş yoktur ve tehallüs yapılan kelam üzerine devam edilir.²⁷

Nesefî, tefsirinde etkisi bariz şekilde görülen Zemahşerî'ye tâbi olarak Şuarâ Sûresi'nde Hz. İbrahim kıssasının anlatıldığı âyetler arasında 89. âyetin tefsirinden sonra tehallüs ilişkisinden bahsetmektedir. Her iki müfessirin izahına göre Hz. İbrahim kavmi ile konuşmasında ilk olarak onlara neye taptıklarını takrir sorusu olarak sormuş,²⁸ sonrasında sözü kavminin taptığı ilahlara getirerek onların fayda veya zarar vermeye güçlerinin olmadığı, kendilerine tapanları duyamayacaklarını belirterek putlara tapmanın batıl

²³ en-Nesefî, *Medârik*, II, 383.

²⁴ Lokmân 31/14-15.

²⁵ en-Nesefî, *Medârik*, , *Medârik*, II, 318. Ayrıca konuya dair diğer misaller için bkz. I, 408; I, 418; II, 474; II, 696; II, 811.

²⁶ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 632; et-Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn*, II, 46.

²⁷ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 633; Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyât*, 110.

²⁸ eş-Şuarâ 26/70.

olduğunu ispat etmiştir.²⁹ Ardından onların putlara kulluk etmede atalarına uyduklarını ve bunun bir delil olamayacağını ifade etmiştir.³⁰ Akabinde o, bu soruyu kendine yöneltmiş ve bu kelimeden tehallüs yoluyla Allah'ı zikretmeye ve şanını yüceltmeye geçiş yapmış, yaratılışından vefatına kadar Allah'ın onun üzerindeki nimetlerini saymış ve ahirette umduğu rahmeti beyan etmiştir.³¹ Sonra Allah'a dua ve yalvarışa geçmiş,³² buna bağlı olarak da kıyamet gününü,³³ Allah'ın mükâfat ve azabını, o günde kâfirlerin duyacağı pişmanlık ve hüznü, iman ve itaat etmek için yeniden dünyaya dönmek isteyeceklerini³⁴ zikretmiştir.³⁵

Görüldüğü üzere Zemahşerî ve Neseфі'ye göre Hz. İbrahim'in sözleri içerisinde tehallüs, Allah'ın nimetlerini saymaya başladığı *الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ* / "Beni yaratan ve bana doğru yolu gösteren O'dur."³⁶ âyetiyle başlamıştır.³⁷ Ancak tehallüsün Hz. İbrahim'in duasını bitirdiği *وَلَا تُخْزِنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ* / "(İnsanların) dirilecekleri gün, beni mahcup etme."³⁸ âyetinden kıyametin vasıflarını zikrettiği *اللَّهُ بِقَلْبِ سَلِيمٍ* / "O gün, ne mal fayda verir ne de evlât. Ancak Allah'a kalb-i selîm (temiz bir kalp) ile gelenler (o günde fayda bulur)."³⁹ âyetlerine geçişinde olduğu da söylenmiştir.⁴⁰ Bu ihtimallerin yanında sûre içerisinde yeniden peygamber ve ümmetleri arasında geçen olayların anlatılmasına geri dönüldüğü için kelimadaki söz konusu intikalın tehallüs değil, istitrat olduğu da ifade edilmiştir. Yine Hz. İbrahim'in sözlerinin arasında geçen *الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ* / "İyi bilin ki onlar benim düşmanımdır; ancak âlemlerin Rabbi (benim dostumdur); Beni yaratan ve bana doğru yolu gösteren O'dur."⁴¹ âyetlerinde münasebet vecihlerinden husnü't-tehallüs ve vesileyi zikrettikten sonra maksada geçiş yapmak şeklinde tanımlanan husnü'l-matlabın bir arada olduğu da söylenmektedir.⁴²

2.4. Takrir

Neseфі'nin âyetler arasında kurduğu münâsebet yönlerinden bir diğeri de takrir ilişkisidir. O bazı yerlerde sonraki âyetin öncekini takrir etmek için getirildiğini ifade

²⁹ eş-Şuarâ 26/72-73.

³⁰ eş-Şuarâ 26/75-77.

³¹ eş-Şuarâ 26/78-82.

³² eş-Şuarâ 26/83-87.

³³ eş-Şuarâ 26/88-89.

³⁴ eş-Şuarâ 26/90-104.

³⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IX, 400; en-Neseфі, *Medârik*, II, 209.

³⁶ eş-Şuarâ 26/78.

³⁷ Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *Fütûhu'l-Gayb fi'l-Keşf an Kınâi'r-Rayb*, (Dubai: Câizetü'd-Dubâi ed-Devliyye li'l-Kur'âni'l-Kerîm 2013), XI, 382.

³⁸ eş-Şuarâ 26/87.

³⁹ eş-Şuarâ 26/88-89.

⁴⁰ et-Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn*, II, 46.

⁴¹ eş-Şuarâ 26/77-78.

⁴² es-Süyûtî, *el-İtkân*, 633; et-Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn*, II, 46.

etmektedir. Mesela Allah, Nisâ Sûresi'nin 146. âyetinin sonunda وَسَوْفَ يُؤْتِي اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا / "Allah müminlere büyük ecir verecektir."⁴³ buyurduktan sonra şu istifham ile âyetin ifade ettiği şükreden mümine azap etmeyeceği hükmünü taktırir etmektedir: مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَدَابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ وَآمَنْتُمْ وَكَانَ اللَّهُ شَاكِرًا عَلِيمًا / "Eğer siz iman eder ve şükrederseniz, Allah size neden azap etsin! Allah şükre karşılık veren ve her şeyi bilendir."⁴⁴ Benzer şekilde أَفَمَنْ وَعَدْنَاهُ وَعَدًّا حَسَنًا فَهُوَ لَا يَأْتِيهِ كَمَنْ مَتَّعْنَاهُ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ هُوَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنَ الْمُحْضَرِينَ / "Şu halde, kendisine güzel bir vaatte bulunduğumuz kimse -ki ona mutlaka kavuşacaktır-, (sırf) dünya hayatının geçici menfaat ve zevkini yaşattığımız, sonra kıyamet gününde (azap için) huzurumuza getirilenler arasında bulunan kimse gibi midir?"⁴⁵ âyeti de öncesindeki تَبَيَّنَ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَزِينَتُهَا وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى أَفَلَا تَعْقِلُونَ / "Size verilen şeyler, dünya hayatının geçim vasıtası ve süsüdür. Allah katında olanlar ise, daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Hâla buna aklınız ermeyecek mi?"⁴⁶ âyetini taktırir etmektedir.⁴⁷

Yine müfessirimizin beyanına göre يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا / "Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve doğru söz söyleyin."⁴⁸ âyeti öncesindeki يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا وَكَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهًا / "Ey iman edenler! Siz de Musa'ya eziyet edenler gibi olmayın. Nihayet Allah onu, dedikleri şeyden temize çıkardı. O, Allah yanında şerefli idi."⁴⁹ âyeti taktırir etmektedir. Şöyle ki önceki âyet Peygamber Efendimiz'e eziyet verecek olan şeylerin yasaklanmasını ifade ederken, sonrasındaki âyet dili tutmak hususunda Allah'tan sakınmak emri üzere bina edilmiştir. İlk âyette Hz. Peygamber'e eza vermenin yasaklanmasının üzerine aksinin emri getirilmiştir. Önceki âyet yasaklanan fiilin işlenmesindeki Allah'ın tehdidini ifade ederken sonraki âyet emredilen fiilin işlenmesinde vaadin olduğu manasını içermektedir. Böylece eza vermekten alıkoyucu sebep ve ezayı terk etmeye sevk edici sebep kuvvet kazanmış olmaktadır.⁵⁰

Konuya dair bir başka misali şu âyetin tefsirinden de verebiliriz: أَهُمْ يَفْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سَخِرِيًّا وَرَحِمَتْ رَبِّكَ إِحْسَانًا / "Rabbinin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır."⁵¹ Nitekim Nesefî'nin izahına göre Allah bu âyette dünyanın değersiz ve az

⁴³ en-Nisâ 4/146.

⁴⁴ en-Nisâ 4/147. Bkz. en-Nesefî, *Medârik*, I, 292.

⁴⁵ el- Kasas 28/61.

⁴⁶ el- Kasas 28/60.

⁴⁷ en-Nesefî, *Medârik*, II, 272.

⁴⁸ el-Ahzâb 33/70.

⁴⁹ el-Ahzâb 33/69.

⁵⁰ en-Nesefî, *Medârik*, II, 358.

⁵¹ ez-Zuhruf 43/32.

olduğunu beyan edince akabinde gelen *وَلَوْلَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمَنِ لِيُؤْتِيَهُمْ* / “Şayet insanların küfürde birleşmiş bir tek ümmet olması (tehlikesi) bulunmasaydı, Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını ve çıkacakları merdivenleri gümüştan yapardık.”⁵² âyetiyle de önceki âyette beyan edilen dünyanın Allah katında kıymetsiz oluşunu takrir ve tekit etmiştir.⁵³

2.5. Tebyîn

Bazen bir âyet, öncesindeki âyet veya âyetlerdeki anlaşılmasında güçlük çekilebilecek ifadeleri beyan eder mahiyettedir. Aslında bu şekildeki münasebet veçhi oldukça zahir olmasına rağmen Neseî, yeri geldikçe sonraki âyetin önceki âyeti beyan ettiğini belirterek âyetler arasında ilişki kurabilmektedir. Söz gelimi Neseî'ye göre Allah, *قُلْ أُوْتِيتُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذَلِكَ* / “(Resûlüm!) De ki: Size bunlardan daha hayırlısını bildireyim mi?” buyurarak önceki âyette zikredilen dünya nimetlerine insanların meylini kesmektedir. Âyetin devamındaki *لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ* / “Takvâ sahipleri için Rableri yanında, içinden ırmaklar akan, ebediyyen kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve (hepsinin üstünde) Allah'ın hoşnutluğu vardır. Allah kullarını çok iyi görür.”⁵⁴ cümlesi ise yeni bir cümledir (cümle-i müste'nife) ve *ذَلِكَ* ile işaret edilen dünya nimetlerinden daha hayırlısının ne olduğunun beyanına delalet etmektedir.⁵⁵

Konumuza dair bir başka misal de şudur: Neseî, *وَالَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ* / “Kendileri haksızlığa uğradıklarında yardımlaşır, öçlerini alırlar”⁵⁶ âyetinin sonundaki *يَنْتَصِرُونَ* fiilini kendilerine zulmedenden intikam alırlar diye izah etmektedir. Yani onlar intikam alırken Allah'ın tayin ettiği hududu aşmadıkları gibi kendilerini zelil edip fasıkları kendilerine karşı da cüretlendirmezler. Akabindeki âyet de intikamın haddini beyan etmektedir: *وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ* / “Kötülüğün cezası da misli kötülüktür, fakat her kim affedip islah ederse onun da ecri Allah'adır, her halde o zalimleri sevmez.”⁵⁷ Müfessirimizin bu âyeti tefsirine göre âyette geçen ilk *سَيِّئَةٌ* kötülük hakikî anlamda kullanılmışken ikincisine kötülüğün karşılığı olduğu için kötülük tabiri kullanılmıştır. Yahut başına gelen kimse için kötülük taşıdığı için bu isim verilmiştir. Ya da ilk kötülük olmasaydı ikincisi hakiki anlamda kötülük olacağı için bu isim kullanılmıştır. Çünkü haddizatında o başkasına zarar vermektir. Kötülüğe misliyle mukabele etmek sebebiyle güzel kabul edilmiştir. Veyahut ikincisine kötülük denmesinde affin teşvik edilen

⁵² ez-Zuhruf 43/33.

⁵³ en-Neseî, *Medârik*, II, 524.

⁵⁴ Âlu İmrân 3/15.

⁵⁵ en-Neseî, *Medârik*, I, 165.

⁵⁶ eş-Şûrâ 42/39.

⁵⁷ eş-Şûrâ 42/40.

bir şey (mendubun ileyh) olduğuna işaret vardır. Yine O, âyetin sonundaki “her halde o zalimleri sevmez” ifadesindeki zalimin ilk zulmü işleyen kimse anlamına gelebileceği gibi intikam alırken haddi aşan kimse manasına da gelebileceğini söylemektedir.⁵⁸

2.6. Diğer Münâsebetler

Nesefî, âyetler arasında zikrettiğimiz münasebet vecihleri dışında da farklı ilişkiler kurabilmektedir. Mesela müfessirimiz *قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَاستَقِيمُوا إِلَيْهِ* / “De ki: Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Bana ilâhınızın bir tek ilâh olduğu vahy olunuyor. Artık O'na yönelin, O'ndan mağfiret dileyin. Ortak koşanların vay haline!”⁵⁹ âyetinin önceki âyette beyan edilen müşriklerin *وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ مِّمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ* / “Ve dediler ki: Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz kapalıdır. Kulaklarımızda da bir ağırlık vardır. Bizimle senin aranda bir perde bulunmaktadır. Onun için sen (istediğini) yap, biz de yapmaktayız!”⁶⁰ sözlerinin cevabı olduğunu belirtmek suretiyle iki âyet arasında bağlantı kurmaktadır. Yani sanki Hz. Peygamber onlara “Ben melek değilim, sizin gibi beşerim. Ancak bana vahiy veriliyor size değil. Bana vahyin gelmesi sebebiyle ben bir beşerken peygamber olmam sahihtir. Peygamber olduğuma göre de sizin bana umanız gerekir. Bana vahyolunan içerisinde şu vardır: İlahınız tek bir ilahtır” demiştir.⁶¹

Konumuzla alakalı bir diğer misal de Nesefî'nin şu âyetleri tefsiridir: *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ وَعَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ* / “Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil davranmamaya itmesin. Adaletli olun; bu, Allah korkusuna daha çok yakışan (bir davranış) tır. Allah'tan sakının, doğrusu Allah işlediklerinizden haberdardır. Allah, iman eden ve iyi şeyler yapanlara söz vermiştir; onlara bağışlama ve büyük mükâfat vardır. İnkâr eden ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince onlar cehennemliklerdir.”⁶² Nesefî'ye göre ilk âyetin sonundaki “Allah'tan sakının, doğrusu Allah işlediklerinizden haberdardır.” ifadesi icmâlen hem vaade hem de va'ide işaret etmektedir. Dolayısıyla sonrasında gelen iki âyetten ilkinde söz konusu vaad, ikinci âyette ise va'id tafsilî olarak anlatılmaktadır.⁶³

⁵⁸ en-Nesefî, *Medârik*, II, 514-515. Konuyla ilgili başka misaller için bkz. I, 503; II, 13; II, 151; II, 184; II, 328; II, 493.

⁵⁹ Fussilet 41/6.

⁶⁰ Fussilet 41/5.

⁶¹ en-Nesefî, *Medârik*, II, 490.

⁶² el-Mâide 5/8-10.

⁶³ en-Nesefî, *Medârik*, I, 310.

Bazen de bir âyet sonrasında gelecek olan âyetler için bir mukaddime mahiyetinde de olabilmektedir. Neseî şu âyeti tefsir ederken bu konuya değinmektedir: *وَإِنَّكَ لَتَلْقَى الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنِّ حَكِيمٍ عَلِيمٍ* / "Şüphesiz, Kuran'ı hikmet sahibi ve her şeyi bilen Allah katından almaktasın."⁶⁴ Bu âyet, Allah'ın sonrasında zikretmeyi murad ettiği kıssalar ve bu kıssalardaki latîf hikmetini ve ilminin incelikleri beyan için bir temhîd yani hazırlıktır.⁶⁵

Âyetler arasındaki bağlantı bazen kelimada gaib sıygısından muhatab veya mütekellim sıygalarına veya bunun aksi olarak tanımlanan⁶⁶ iltifat sanatıyla da kurulabilmektedir. Neseî'nin şu âyetin tefsirine geçmeden kullandığı cümleler buna bir örnek teşkil etmektedir: *يَا أَيُّهَا النَّاسُ اغْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ* / "Ey insanlar! O sizi ve sizden evvelkileri yaratmış olan rabbinize kulluk ediniz ki korunup mütteliklerden olasınız"⁶⁷ Allah, önceki âyetlerde mümin, kâfir ve münafıklardan mükellefleri; onların sıfat ve hâllerini, onları cennetlik veya cehennemlik yapacak, Allah katında değerli ve değersiz yapacak kendilerine mahsus özelliklerini sayınca bu âyet ile onlara hitaba yönelmiştir.⁶⁸

Âyetler arasındaki münasebet, âyetin nüzûl sebebini zikretmekle de kurulabilmektedir. Buna Neseî'nin eserinden şu âyetin tefsirini misal verebiliriz: *الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ* / "Hac, bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca niyet ederse (ihramını giyerse), hac esnasında kadına yaklaşmak, günah sayılan davranışlara yönelmek, kavga etmek yoktur. Ne hayır işlerseniz Allah onu bilir. Bir de azık edinin. Bilin ki azığın en hayırlısı takvâdır. Ey akıl sahipleri! Benden (emirlerime muhalefetten) sakının."⁶⁹ Neseî, âyetin sonundaki "Bir de azık edinin. Bilin ki azığın en hayırlısı takvâdır." cümlesinin öncesiyle bağlantısını âyetin nüzul sebebi olan Yemenlilerin hacca gelirken yanlarına azık almayıp tevekkül ettiklerini söyleyerek insanlara yük olmalarını zikretmekle açıklamaktadır.⁷⁰ Bunun benzeri bir durum şu iki âyet arasında da söz konusudur: *لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حَلَالًا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَةُ فَمَنْ قَاتَلَهَا فَلَنْ يَكُونَ مِنَ الْبَارِعِينَ* / "Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe erişemezsiniz. Her ne harcarsanız, Allah onu hakkıyla bilir. Tevrat'ın indirilmesinden önce, İsrail'in (Ya'kub'un) kendisine haram kıldıkları dışında, yiyeceğin her türlü İsrailoğullarına helâl idi. De ki: Eğer doğru sözlü iseniz, o zaman Tevrat'ı getirip onu okuyun."⁷¹ Müfessirimiz bu iki âyetten ikincisinin tefsirine geçmeden önce âyetin nüzulüne sebep olan olayı zikrederek

⁶⁴ en-Neml 27/6.

⁶⁵ en-Neseî, *Medârik*, II, 227.

⁶⁶ el-Cürânî, *et-Ta'rifât*, 31.

⁶⁷ el-Bakara 2/21.

⁶⁸ en-Neseî, *Medârik*, I, 31.

⁶⁹ el-Bakara 2/197.

⁷⁰ en-Neseî, *Medârik*, I, 112.

⁷¹ Âlu İmrân 3/92-93.

iki âyet arasındaki ilişkiyi beyan etmektedir. Buna göre Yahudîler, Hz. Peygamber'e: "Sen İbrahim'in milletinde olduğunu söylüyorsun ama develerin etlerini yiyor ve sütlerini içiyorsun." deyince Efendimiz onlara "İbrahim'e helaldi; biz de helal kabul ediyoruz." diye cevap vermiştir. Yahudîlerin "Bu, İbrahim'in ve Nuh'un dininde hep haramdı." demeleri üzerine onları yalanlayan söz konusu âyet nâzil olmuştur.⁷²

Bunların yanında Nesefî, âyetler arasındaki münasebeti birden farklı şekilde de kurabilmektedir. Şu iki âyetin tefsirinde bunun misalini görmekteyiz: قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ / وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ بَلِ ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ بَلْ هُمْ مِنْهَا بَلٌّ هُمْ مِنْهَا غَمُونَ / "De ki: Göklerde ve yerde gaybı Allah'tan başka bilen yoktur. Ne zaman diriltileceklerini de bilmezler. Onların bilgileri, ahiret hakkında, yetişip nihâyet buldu! Fakat onlar ondan şek içindedirler. Hayır, onlar, ondan kördürler."⁷³ İlim sebepleri kendilerinde muhkem olmasına ve bilme imkânlarının olmasına rağmen müşriklerin yeniden diriltilişi inkâr ile nitelendirilmelerini ifade eden ikinci âyetin, gayba ait bilginin sadece Allah'a ait olduğunu ve kulların gayba dair bir bilgilerinin olmadığını ifade eden kendisinden önceki âyetle olan münasebetini Nesefî birkaç farklı şekilde açıklamaktadır. Buna göre Allah, ilk âyette acizliklerinin ve ilimlerinin kısır oluşunun beyanı olarak kulların gaybı bilmediğini zikredince sonrasındaki âyetle onların bundan daha fazla acizliğe sahip olduklarını bildirerek iki âyet arasında bağlantı kurmuştur. Bu ziyade acizlikleri ise var ve varlığı gerekli olan amellerinin karşılığının verilme vakti hakkında bilgi sebepleri olmasına ve bu konudaki ilimlerinin muhkem olmasına rağmen o günün var olmayacağını söylemeleridir. Başka bir ihtimal olarak Allah'ın onların ilimlerinin sağlam ve kâmil olduğunu söylemesi -çok cahil birine istihza yoluyla "ne de âlimsin!" demek gibi- tehekküm için de olabilir. Yani onlar kıyametten şüphe ettikleri için bilinmesine imkân olmayan kıyametin vakti şöyle dursun, bilinmesine yol bulunabilecek olan kıyametin ispatından dahi kör olmuşlardır. Âyette geçen ادَّارَكَ fiilinin, أدركت الثمرة "meyvenin olgunlaşması nihayete erdi" misalinde olduğu gibi bitmek ve sona ermek anlamına gelmesi de muhtemeldir. Çünkü kıyamet yok oluşun başladığı nihaî noktadır. Nitekim kelime ahiret hakkındaki bilgileri izmihlale uğradı diye de tefsir edilmiştir. Bu durumda kelimenin aslındaki تدارك fiili, yok olmaları ardı ardına gerçekleşti anlamına gelen تدارك بنو فلان sözünden gelmektedir.⁷⁴

Âyetlerin arasındaki münasebeti belirlemek ve âyeti geçtiği bağlam içerisinde değerlendirmek kastedilen anlamın tespitinde önemli bir yere sahiptir. Nitekim Nesefî'nin şu âyetin tefsiri esnasında kullandığı ifadeler buna bir misal teşkil etmektedir: قَانَ كُنْتَ فِي شَكِّ مِمَّا / أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَاسْأَلِ الَّذِينَ يُفْرَعُونَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ "Sana

⁷² en-Nesefî, *Medârik*, I, 189.

⁷³ en-Neml 27/65-66.

⁷⁴ en-Nesefî, *Medârik*, II, 246.

indirdiğimizden şüphede isen, senden önce indirdiğimiz Kitap'ları okuyanlara sor. And olsun ki, sana Rabbinden gerçek gelmiştir, sakın şüphelenenlerden olma."⁷⁵ Nesefî âyetin kendisinden önceki âyetle ilişkisini beyan etmekle mezkûr ayetten maksadın ne olduğunu açıklamaktadır. Buna göre kitabı (Tevrat'ı) okuyan İsrailoğulları hakkında söz ve onların kendilerine ilim verilmekle nitelendirilmeleri önce geçince –çünkü Rasulullâh'ın durumu Tevrat ve İncil'de yazılıydı ve onlar oğullarını bildikleri gibi Peygamberimizi biliyorlardı- Allah Kur'ân'ın ve Peygamberinin nübüvvetinin sıhhatini bildiklerini tekit etmek istedi ve bunda mübalağa ederek şöyle sanki buyurmuştur: *"Faraza sende en ufak bir şüphe varsa ki kendisine şüphe gelen kimsenin kurtuluş yolu şüphesini gidermek için dinin kanun ve delillerine süratle dönmesi veya bilenlerle konuşmasıdır, o hâlde sen de Ehl-i Kitab'ın âlimlerine sor. Zira onlar sana indirilenin sahih olduğunu çok iyi bilmektedirler ve senin gibilerin müracaatına uygundur."* Hâsılı maksat, Rasulullâh'ın kendisine indirilen vahiyde şüphe etmekle vasıflanması değil; Ehl-i Kitab'ın âlimlerinin Peygamberimize indirilenin doğruluğunda derin bilgiye sahip olmakla nitelendirilmeleridir.⁷⁶

Sonuç

Beşer takatinin çok üzerinde bir fesahat ve belagate sahip olan Kur'ân, tehaddî âyetleri dediğimiz âyetlerle muhataplarına benzeri bir kelimeler getirmeleri hakkında meydan okumuş ve bunun yapılamayacağını beyan etmiştir. Bu meydan okumaya rağmen Kur'ân'ın benzeri bir kelamın getirilememiş olması onun Peygamberimizin en büyük mucizesi olduğunu ispat etmiş ve ilim adamlarını Kur'ân'ın i'câzı üzerinde araştırma yapmaya sevk etmiştir.

Kur'ân'ın i'câz yönlerinden birinin nazmı ve üslubu olduğu kabul edilmiştir. Dolayısıyla âyetler ve sureler arasındaki münasebetler i'câz vecihlerinden sayılmıştır. Fasih ve belîğ bir kelamda cümleler arasında bağlantı ve ilişkilerin olması gerekli iken en fasih ve en belîğ olan Kur'ân âyetleri arasında münasebetin olmaması –farklı zamanlarda ve farklı olayla mebni nâzil olsalar dahi- düşünülemez. Bu sebepten tefsir eserlerinin birçoğunda özellikle de dirayet metoduyla kaleme alınan eserlerde sıklıkla âyetler arasındaki münasebetlere değinilmiştir. Bu eserlerden biri de Ebü'l-Berekât en-Nesefî'ye ait olan *"Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl"* adlı eserdir.

Nesefî, eserinde her ne kadar sûreler arasındaki münasebetleri açıklamamış olsa da birçok yerde âyetler arasındaki münasebetleri konu etmiştir. Tefsirinde açıkladığı münasebetlerin önemli bir bölümünde Zemahşerî'nin etkileri söz konusudur. Nitekim o, bazen ibarede hiçbir değişiklik yapmaksızın Zemahşerî'nin münasebete dair cümlelerini

⁷⁵ Yûnus 10/94.

⁷⁶ en-Nesefî, *Medârik*, I, 554.

nakletmekte; bazen de cümlelerini özetleyerek aktarmaktadır. Bununla birlikte Zemahşerî'nin âyetler arasındaki ilişkiye değinmediği yerlerde Nesefî'nin münasebet kurduğu da görülmektedir.

Nesefî, âyetler arasındaki münasebetleri izah ederken genellikle münasebeti beyan edeceği âyetin tefsirine başlamadan önce şart-cevap cümleleri veya **ث** harf-i atfıyla başlayan cümleleri kullanmayı tercih etmiştir. Ayrıca nadiren de olsa ayetin öncesine bağlantı yönü şudur gibi bir ifadeyle veya mukadder bir soru zikredip o soruyu cevaplamak suretiyle de münasebeti beyan edebilmektedir.

Nesefî, âyetler arasında tespiti daha kolay olan sonra gelen âyetin öncesindeki âyet/âyetleri zihne yerleştirmek (takrir), beyan etmek (tebyîn) veya ayrıntılarıyla anlatmak (tafsil) için gelmiş olması, sonraki âyetin öncesinin cevabı veya âyetin sonrası için bir mukaddime (temhîd) mahiyetinde olduğu gibi münasebetler kurabilmektedir. Bununla beraber tespitinde zorluk olan âyetler arasında zıtlık olması, istitrat ve tehallüs üslubuyla kelamda intikallerin yapılması gibi durumları da izah ederek âyetler arasındaki bağlantıları açıklamaktadır. Bu münâsebetleri ortaya koyarken genellikle de münasebet yönüne uygun fiil kullanarak münasebetin şekline dikkat çekmektedir. Ayrıca yeri geldiğinde âyetler arasında birden fazla münâsebet olduğunu da eserinde göstermektedir.

Kaynaklar | References

Ebü'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1998.

Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbevî el-Bikâî, *Nazmu'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyât ve's-Süver*, VIII cilt, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1. Baskı, 1995.

Gezgin, Ali Galip "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb ile Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfliğinin Kur'ân'ın Metin İçi Bağlamı Açısından Önemi" *SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* I/30 (2018), 1-47.

İbn Akîle, Cemâlüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Saîd b. Akîle el-Mekkî, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, X cilt, Riyad: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2. Baskı, 2011.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1995.

Pak, Zekeriya, *Tefsir Usûlü*, Ankara: Bilay Bilimsel Araştırma Yayınları 1. Baskı, 2020.

Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-Gayb /et-Tefsîrü'l-Kebîr*, Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, 2003.

Seyyid Şerîf Cürçânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî el-Hanefî, *Mu'cemu't-Ta'rîfât*, Kahire: Dâru'l-Fadîle ty.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1. Baskı, 2008.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, Muhtasarü'l-Meânî İstanbul: Salâh Bilici Kitabevi Yayınları ty.

Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî el-Fârûkî, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn* IX cilt, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1. Baskı, 1998.

Tîbî, Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *Fütûhu'l-Gayb fi'l-Keşf an Kınâi'r-Rayb*, XVII cilt, Dubai: Câizetü'd-Dubaî ed-Devliyye li'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1. Baskı, 2013.

Yılmaz, Mehmet Faik, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, Ankara: DİB Yayınları 2009.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vîl*, tah. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Alî Muhammed Muavvad, VI cilt, Riyad: Mektebetu'l-Abîkân 1. Baskı, 1998.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, IX cilt, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988.